

Kitap Tanıtımı
İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi: İmam Ebu
Hanife ve Vasıl b. Ata

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU

(Rağbet Yayınları, İstanbul, 2012, 269 syf., İSBN: 978-605-5378-42-1.)

Ricail KAYA*

Kitap bir önsöz, giriş, sonuç yerine bir değerlendirme ve üç bölümden oluşmuştur. Giriş başlığı altında kitapta takip edilen yöntem belirtilmiştir.

Birinci bölümde, Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın kimlikleri, şahsiyetleri ve mezhebi konumları hakkında bilgiler verilmiştir. Ebu Hanife'ye yapılan bazı ithamlar ve iftiralar ele alınmış, karşılaştığı bazı sahabiler ve dinlediği bazı hadisler üzerinde durulmuş. Ebu Hanife'nin hocaları ve Hz. Ali'nin ailesi ile ilişkisi üzerinde durulmuştur, akaide dair eserleri hakkında bilgiler verilmiş, Mürcie Mezhebi ile ilişkisi ve Sünniliği irdelenmiştir.

Aynı bölümde Vasıl b. Ata'nın kimliği ve ilmi şahsiyeti ile i'tizal düşüncesi hakkında bilgiler verilmiş, Hz. Ali'nin ailesi ile ilişkisi konu edinilmiştir. Vasıl b. Ata'nın eserleri ve hedefi detaylı olarak açıklanmıştır. Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın kelami görüşleri, savunma yöntemleri ve bilgi kaynakları okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın, ilk itikadi sorunlar hakkındaki görüşleri konu edinmiş, İs-

* KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

lam'da büyük günahlar ve büyük günahların iman ve İslam'la ilişkisi detaylı olarak irdelenmiştir. İslam tarihinde büyük günah sorununun ortaya çıkışı, iman ve İslam ile ilişkilendirilmesi ve Vasıl b. Ata'nın, büyük günah sahibini "fasık" olarak adlandırılmasının Kur'ani dayanakları konu edinmiştir. Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın İslam ve din tanımları verilmiştir. İman-amel ilişkisi ve imanın artıp-eksilmesi sorunu hakkında Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın görüşleri sunulmuştur. İman-amel ilişkisi konusunda Vasıl b. Ata'nın ortaya attığı yeni bir kavram olan "el menzile beynel menzileteyn" görüşü ve Ebu Hanife'nin "fasıklar" hakkındaki görüşleri verilmiştir. Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın kader ve insan hürriyeti anlayışları, tevhid ve sıfatlar hakkındaki görüşleri sunulmuştur.

Üçüncü bölümde; Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın siyasi görüşleri, hilafet anlayışları ve Vasıl b. Ata'nın, İslam toplumunu yönlendirmede iyiliği tavsiye ve kötülükten sakındırma ilkesi açıklanmıştır. Sonuç yerine bir değerlendirme ve oldukça zengin olan kaynakların verilmesi ile kitap bitmiştir.

KİTAP HAKKINDA

Birinci bölümde, Ebu Hanife'nin kimliği ve ilmi şahsiyeti, nerede doğduğu ve köken itibari ile hangi millette mensup olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve bu konu hakkındaki çeşitli görüşler verilmiştir. Ebu Hanife'nin yüzlerce talebesinden kırk kadarının müctehid konumuna geldiği söylenmektedir. Ebu Hanife'nin şu sözü özellikle verilmiştir. O kendi sözleri hakkında " bizim gücümüz bu kadarına yetiyor ve bize göre en iyi görüş budur, bundan daha iyisini bulan varsa getirsin onu kabul

ederiz.”

Ebu Hanife'nin baba mesleği ile uğraştığını kitap bize hatırlatmaktadır. Sahih İslam akaidini savunmak için, Ebu Hanife'nin bir çok ilim dalında üst seviyelere geldiği ve özellikle cedel ilminde mahir olduğu söylenmektedir. Bu çerçevede birçok ilmi seyahatler de yaptığı vurgusu yapılmaktadır. Fıkhi konulardaki tartışılmaz önderliği ve şahsi hasletleri de okuyucuya sunulmuştur.

Ebu Hanife'nin kendi dönemindeki birçok alim ile kelami tartışmalar yaptığı yazılmaktadır. Bu bağlamda Kufe, Basra, Bağdat, Mekke, Medine ve Hicaz bölgelerine seyahat ettiği bildirilmektedir. Emeviler ve Abbasiler dönemini gören biri olarak karşılaştığı zorluklar ve kendisine yapılan teklifleri reddettiği vurgulanmaktadır. Özellikle bu dönemlerde Ehli-i Beyt mensuplarına yapılan haksızlıklar karşısında Ebu Hanife'nin tutumu sunulmaktadır. Talebeleri vasıtasıyla bu görüşleri her tarafa yayılmıştır. Ebu Hanife hakkında leh ve aleyhte bazı görüşler olduğu gibi aktarılmış ve 70 yaşında, bir müddet hapis yattıktan sonra vefat ettiği yazılmaktadır.

Ebu Hanife hakkında yapılan bazı ithamlar verilmektedir. En enteresan olanı “deccal” iftirasına maruz kalmasıdır. Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetleri inkar ettiği yaftası, İslam'a çok zarar verdiği bühtanları yapılmıştır. Ebu Hanife'nin ders aldığı hocaları bildirilmekte ve Hz. Ali ailesi ile olan ilişkileri ve bunun sebepleri verilmektedir. En önemli hocasının Hammad olduğu söylenmektedir. Ders aldığı diğer hocalar da sıralanmıştır kitapta.

Ebu Hanife'nin akaide dair eserleri, el-Fıkhu'l Ekber, el- Fıkhu'l Ebsat, el- Alim ve'l Mutealim, Risale ve el- Vasiye hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Ebu

Hanife'nin Mürctie mezhebi ile ilişkisi ve Mürctie hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Kendisinin Cemel ve Sıffin savaşları hakkındaki görüşleri açıkça belirtilmektedir.

Ebu Hanife'nin tanıtımından sonra Vasıl b. Ata'ya geçilmektedir. Künyesinin Ebu Huzeyfe ve lakabının Ğazzal olduğunu öğreniyoruz. 698 yılında Medine'de doğduğu ve 748 yılında Basra'da vefat ettiği bildirilmektedir. Vasıl, Ebu Hanife ile muasırdır. Kökeni hakkında bilgiler verildikten sonra onun, Hasan-ı Basri meclisine katıldığı tesbit edilmektedir. Yaşadığı dönem ve özellikle bölge, birçok konuda , siyasi, itikadi tartışmaların olduğu bir mekandır. Haricilerin büyük günah söylemlerinin, Şiilerin imamet meselesinin, Cebriye, Kaderiye gibi mezhebi ucların olduğu ortamda, Vasıl'da tartışmalardan ve fikir beyan etmekten geri durmamıştır. Onun Hasan-ı Basri'den birçok ilim öğrendiği belirtilmektedir. Tıpkı Ebu Hanife gibi, onun da Hz. Ali ailesi ile ilişkileri olduğu bildirilmektedir.

Aynı şekilde onun da Emevi devletinin cebri yönetimine karşı olduğu yazılmaktadır. Vasıl b. Ata'nın edebi kişiliği hakkında detaylı sayılabilecek bilgiler verildikten sonra, özellikle "ra" harfini çıkarmaktaki sıkıntısı yüzünden, birçok hutbe ve hitaplarında bu harfi kullanmadığı, aynı manaya gelen içinde ra harfi olmayan diğer kelimeleri kullandığı bildirilmektedir. Ayrıca irad ettiği bir hutbe metni verilmekte, bundan hareketle İslam itikadına bağlılık derecesi hatırlatılmaktadır.

Vasıl b. Ata'nın hocaları verilmektedir. Mu'tezili kavramı üzerinde durulmakta ve bu ismin nereden alınmış olabileceği irdelenmektedir. Onun da aynen Ebu Hanife gibi, Hz. Ali'nin ehline muhabbet beslediği ve fikirleri

ile onları desteklediği bildirilmektedir.

Vasıl b. Ata'nın yazdığı kitapların listesi verilmekte, kitapların kısa içerikleri sunulmaktadır. Ancak bu kitapların hiç birisinin günümüze ulaşmadığı kaydedilmektedir.

Daha sonra Mu'tezile'nin ortaya çıkışı irdelenmektedir. Bazı görüşlere göre Mu'tezile Hasan-ı Basri'nin, Vasıl b. Ata'yı meclisinden kovmakla ve o da oradan ayrılmakla (i'tizal) ve mescidin başka bir tarafında yeni bir ders halkası açmakla oluşmuştur. Ancak, yaygın olan bu görüşün yanında , i'tizalin daha birçok manasının olduğu ve kökeninin daha eskilere gittiği örneklerle kitapta açıklanmaktadır. Genel olarak Vasıl'ın temel öğretilerini dört maddede topluyor yazar; Allah'ın sıfatlarını inkar, İnsanın amellerini seçme serbestiyesi, büyük günah işleyenin ne mü'min ne de kafir olduğu bu ikisi arasında bir yerde ve cehenneme gireceği ile Cemel Savaşında savaşan taraflardan birinin ve Hz. Osman'ı öldürenler ya da taraftarlarının hatalı olduğu, ancak hangisinin hatalı olduğunun bilinmesinin imkansızlığı.

Vasıl'ın asıl hedefi Haricilik, Cebriye, Müşebbihe ve Rafizlik gibi aşırı guruplar ile fikri alanda mücadele olduğu ve maniheizm gibi akımlara karşı İslam'ı savunduğu bildirilmektedir. Özellikle "Maniheizmi Red Hususunda Bin Mesele" adlı bir eser yazmış olduğu hatırlatılmaktadır. Vasıl b. Ata'nın fikirleri Kur'an kaynaklı olduğu, herhangi bir din veya felsefeye dayanmadığı, aksine kendine özgü olduğu vurgulanmaktadır.

Vasıl b. Ata'nın, büyük günah işleyen Müslümanları neden "fasık" olarak nitelendirdiği ve dayanakları işlenmekte, "fasık" kelimesinin Kur'an ve Hadislerdeki an-

lamları hatırlatılmaktadır. Ayrıca “el menzile” kavramı ve bu kavramın kimlerden alınmış olunabileceği ve bazı araştırmacıların bu konudaki görüşleri aktarılmaktadır. Bu konuda yazarın tesbiti, Vasıl b. Ata'nın, neredeyse herkesin birbirini tekfir ettiği bir dönemde, ehl-i kibleyi tekfir etmeme yönünde olduğudur.

Bu bölümde yazar, adeta bir nefes aldırırçasına, hemen Ebu Hanife'nin kelami görüşlerini savunma yöntemi ve bilgi kaynaklarına geçmektedir. Ebu Hanife'nin rey ekolünün öncüsü olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca İslam dininin usul ve furu'unun düzenlenmesinde en etkili isim olduğu vurgulanmaktadır.

Ebu Hanife'nin yaşadığı dönemdeki akımların bir analizi yapılmaktadır. Ayrıca onun ilim aldığı hocalarına bağlı olduğu ve Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'un itikadi anlayışlarını Kelami bir yöntemle açıkladığı, böylece Sünni Kelam yöntemini ilk başlatan alim olduğu aktarılmaktadır. Özellikle kıyas yöntemini Kelam konusunda da kullandığı yazılmaktadır. Hatta o, münazara konusunda Hz. Ali'yi kendisine rehber edindiği yazılmakta ve ehl-i kibleyi tekfir etmeme hassasiyeti açıkça ifade edilmektedir. Yirmi kez Basra'ya kelami konularda tartışma amacıyla gittiği kaydedilmektedir.

Bu arada “fıkıh” kavramı açıklanmakta ve “fıkıh-ı ebsat'ın” ne anlama geldiği Ebu Hanife'nin dilinden aktarılmaktadır. Özellikle usta bir cedelci olması onu Fıkıh Usulünde de en üst konuma getirmiştir. Daha sonra Ebu Hanife'nin hadisçiliği ve hadislerden hüküm çıkarma metodu üzerinde durulmaktadır. Yazar, bu bağlamda, Ebu Hanife hakkında kısa bir değerlendirme yaparak, haksızlığa karşı duruşu, usuli ve ameli fıkıh alanındaki başa-

rısı, tüm resmi görevleri red ederek bu yüzden şehit edildiği ve günümüzde en çok mensubu bulunan bir mezhebin (Hanefi) önderi, insanlık tarihinin unutulmaz şahsiyetlerinden olduğu tesbitini yapmaktadır.

Yazar, Ebu Hanife'nin Kelami görüşlerini ve savunma yöntemini aktardıktan sonra Vasıl b. Ata'nın bilgi kaynaklarına ve hedeflerine ulaşmada takip ettiği yolu aktarıyor. Vasıl b. Ata'nın dört temel ilkeye dayandığını belirtip, bunların da Kur'an, üzerinde birleşilen haber, akıl ve icma olduğunu belirtiyor

Vasıl'ın üzerinde en çok durduğu büyük günah meselesidir. Büyük günah işleyenin dünyevi ve uhrevi konumlarının ne olacağıdır. O hayatı boyunca insanın irade hürriyetini savunmuştur. Bu irade hürriyetini savunurken birçok eleştiriye maruz kalmış, yanlış anlaşıl-mış, hatta kadercilikle suçlanmıştır. Bundan sonraki say-falarda eleştirilerin kimler tarafından ve hangi gerekçeler ile yapıldığı sıralanıyor. Daha sonra Vasıl'ın Medine'de iken almış olduğu eğitimi, gördüğü terbiye, Kur'an ve Sünnete bağlılığı, diğer fırkaların görüşlerine karşı tez geliştirmesi, Hasan-ı Basri'nin kader anlayışına ve büyük günah işleyeni "münafık" olarak adlandırmasına karşı çıkışları anlatılıyor.

Vasıl, "İslam Dininin ilk akılcı sistemi" olan Mu'tezile mezhebinin kurucu Kelamcısıdır. Mu'tezile'nin beş ilkesi; Tevhid, Adalet, Va'd ve Vaid, el Menzile beyne'l Menzileteyn ve Emri bil ma'ruf ve nehyi ani'l Münker oldu-ğu tesbiti yapılıyor. Özellikle İslam'ın en önemli ilkesi olan tevhidi savunmada Vasıl'ın ne kadar çaba sarfettiği örnekler ile açıklanıyor. Cebriye'ye ve Sümeniler'e (Budist) karşı tevhidi savunması, akli ve nakli deliller ile na-

sıl mücadele ettiği yine örnekler ile aktarıyor.

Her ne kadar Ebu Hanife'nin görüşleri İslam dünyasında hak ettiği yeri bulmuşsa da, Vasıl'ın bir iki hususta farklı görüşlerinin bulunması ve ileriki dönemlerde müntesiplerinin görüşlerini halka zorla kabul ettirme girişimleri, siyasallaşmaları yüzünden hak ettiği yeri tam olarak bulduğu söylenemez tesbiti yapılıyor.

İkinci bölümde, Ebu Hanife ile Vasıl b. Ata'nın ilk itikadi sorunlar hakkındaki görüşlerine geçiliyor. İslam'da büyük günah işlemenin iman ve İslam ile ilişkisi irdeleniyor. Ameli imandan bir parça sayanlar olduğu gibi, iman ile ameli birbirinden ayıranlar, imanı sadece dil ile ikrar olduğunu savunanlar olduğu gibi, imanı sadece marifet sayanlar ve imanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu söyleyenler de olmuştur. İşte böyle bir ortamda Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın bu konulara yaklaşımları aktarılıyor. Büyük günahların, Kur'an ve Hadisler ışığında bir listesi verildikten sonara İslam tarihinde büyük günah sorununun ortaya çıkışına geçiliyor.

Ebu Hanife'nin Basra'da bazen altı ay kalıp Hariciler ile tartıştığı rivayet edilmektedir. Ebu Hanife, ne Mürcie gibi tüm günahlarımız bağışlanmış ve tüm sevaplarımız kabul edilmiştir diyor, ne de Hariciler gibi büyük günah işleyeni tekfir ediyordu. O, orta yolu tutuyor, inkar etmedikçe hiçbir mü'mini kafirlikle suçlamıyordu. Büyük günah işleyeni "fasık mü'min" olarak niteliyordu.

Vasıl b. Ata ise, büyük günah işleyenin dünyadaki konumunu "el menzile beynel menziletyn" ile kendine özgü bir yaklaşımla açıklıyor, ancak tövbe etmeden ölen büyük günah sahiplerinin ebedi cehennemde kalacağını savunuyordu. Böylece açıkça söylemese de ameli iman-

dan bir cüz sayıyordu. Hariciler, Adı geçen savaflara (Cemel ve Sıffin) katılanları büyük günah ile suçluyor, dolayısıyla tekfir ediyordu. Vasıl ise ne mü'min ne de kafir olduklarını ancak "fasık" olacaklarını savunuyordu. Kitapta , Mürcie'nin, Hariciye'nin, Mu'tezile'nin ve Ebu Hanife'nin yaklaşımları detaylı olarak anlatılıyor.

Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın iman, İslam ve din tanımları veriliyor. Ebu Hanife, imanı dil ile ikrar kalp ile tasdik diye tanımlarken ameli imandan ayırıyor. Ayrıca o, inanmak açısından imanın artıp eksilmeyeceğini savunuyor. Mukallidin imanını da geçerli sayıyor. İman ve ameli birbirinden ayrı düşünüyor ve delillerini sıralıyor. Bu konular ile ilgili çeşitli örnekler veriliyor.

Vasıl b. Ata ise, imanı iyi hasletlerden ibaret görür. Bu hasletleri kaybeden mü'min diye adlandırılmaz. Ancak kafir de denemez. Fasık denilebilir. O, amelleri iman ile ilişkilendiriyor. Ebu Hanife'ye zıt bir görüş ileri sürüyor.

Vasıl, iman amel ilişkisinde yeni bir kavram ortaya atmıştır. "El- menzile beynel- menzileteyn." Ancak, el menzilenin bu dünya ile ilgili olan bir tesbit olduğu yazılıyor. Bu Hariciye ile Mürcie arası bir yol demektir. Destekleyici ayetler örnek olarak sıralanıyor. Bu fikir özellikle Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanların durumu ile ilgili olduğu gibi, o dönemin Emevi yöneticilerini de hedef aldığı gözüküyor.

Ebu Hanifenin ise büyük günah işleyenler hakkında bulduğu formül "fasık mü'min" olarak nitelemedir. Bu da Mürcie ve Mu'tezile arası bir görüş gibi gözüküyor. Ona göre kible ehli mü'mindir ve durumları Allah'a havale edilmelidir. Hz. Peygamber (s) ve Sahabe döneminden

örnekler veriliyor. Ebu Hanife, Sıffin Savaşında açıkça Hz. Ali'yi daha haklı buluyor.

Ebu Hanife'nin irca hakkındaki görüşünü de, genelde çözümü kesin olarak bilinmeyen konularda fikir beyan etmemektir diye açıklıyor. Ebu Hanife insanları üç gruba ayırıyor; Nebiler, müşrikler ve muvahhidler ve bunların açıklaması yapıyor. Ebu Hanife'nin kader anlayışı ve kader konusu örneklerle açıklanıyor.

Vasıl b. Ata'nın kader ve insanın hürriyeti anlayışı farklıdır. Vasıl'a göre kul, hayır ve şerrin, iman ve küfrün, taat ve masiyetin bizzat failidir. Ve kaderin bir analizi yapılıyor. Yani Vasıl, ilahi kudret yerine ilahi adalet anlayışını öne çıkarıyor.

Ebu Hanife'nin, Allah'ın sıfatları konusunda görüşleri nettir. Ona göre Allah'ın birliği sayısal bir birlik değildir. Ebu Hyanife, haberi sıfatlar konusunda tipik bir selef anlayışını sergiliyor. İhtira ve inayet delilini kullanıyor. Haberi sıfatları keyfiyetsiz kabul ediyor. Allah'ın ahirette mü'minler tarafından görüleceğini savunuyor.

Vasıl b. Ata'nın tevhid anlayışı ve sıfatları reddetme konusundaki anlayışının temelinde dualistlerin iki ilah anlayışı ile mücadele yatıyor. Ona göre ezililik, ancak ilah ile eşdeğer bir manaya gelmekte olduğundan böyle bir kabul "Teaddüd-i Kudema" anlayışına götürüyor. Yazar, bu konudaki İslam alimlerinin düşüncelerini de aktarıyor.

Felsefenin etkisiyle İslam düşünürleri arasında tartışması yapılan tevhidin alt konuları olan ruyetullah, cevher, araz, halkul Kur'an konularında ise Vasıl b. Ata'nın herhangi bir görüş ileri sürdüğüne dair bir bilgiye

sahip değiliz, diyor yazar.

Üçüncü ve son bölümde; Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata'nın siyasi görüşleri üzerinde durulmuştur.

Ebu Hanife Emevilere isyan eden Hz. Hüseyin'nin torunu İmam Zeyd'i maddi olarak desteklemiştir. İsyanın sebepleri ve seyri anlatılmıştır. Ebu Hanife ömrünün uzun bir bölümünü (52 yıl) Emevi idaresi altında geçirmiştir. Yapılan haksızlık ve zulümlere şahid olmuştur. Bunlara karşı mücadele veren Hz. Ali'nin çocuklarını desteklemiştir. Emevilerden sonra idareye gelen Abbasileri önce desteklemiş, onların da zulumden geri kalmadıklarını görünce onlardan da uzaklaşmıştır. Halife Mansur her şeye rağmen kendisine resmi bir görev tevdi etmek istemektedir. Fakat kabul etmemesi neticesinde Ebu Hanife'yi hapse atıyor ve işkenceler yapıyor. Nihayetinde zehirletilerek şehid ediliyor.

Vasıl b. Ata da tıpkı İmam Ebu Hanife gibi zalim ve zulme karşı durmuştur. O , Emevi zulmünü görmüş ancak Abbasilere ulaşamamıştır. Ebu Hanife gibi o da Hz. Hüseyin'in torunu İmam Zeyd ile yakın ilişki içindedir. Vasıl b. Ata, Özellikle "adalet" mefhumu üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Siyasi görüşleri bu çerçeve içinde şekillenmiştir. Ancak genç denilebilecek bir yaşta vefat etmesi birçok çalışmasını yarıda bırakmıştır.

Sonuç yerine bir değerlendirme bölümünde yazar, kitabın bir hülasasını ve kendi düşüncelerini aktarmaktadır. Yazar, iki alimin de itikadi, kelami ve siyasi görüşlerinin tamamında birbirlerine tamamen zıt ya da çok uzak iki kutuplarda olmadığını beyan etmektedir. Her iki alimin de fikri düşüncelerinin şekillenmesinde Emevi yönetimin Arap olmayan unsurlara farklı yaklaşımlarının

etkili olduğu kanısındadır.

İslam düşünce tarihinde bu iki kelami içerikli tartışmalara zaman zaman siyasilerin müdahil olup taraf tutması, bu düşünce zenginliğine büyük darbeler vurduğu aktarılmaktadır.

Yazar'ın yakındığı bir diğer husus da, mezhep taasupluğudur. Bu taraftarlık neticesinde mukallitlik başlamış, tutulan taraf haklı görülmüş, diğerleri ya bid'atçılık veya küfürle suçlanmıştır. Yazar bunun en önemli nedenini de cehalet, menfaat ve siyaset olarak tesbit etmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kitabın kaynakça bölümünde verilen eserlerden de anlaşılacağı gibi, eser çok titiz bir çalışmanın ürünüdür. Özellikle her iki kurucu önder hakkında söylenen, leh ve aleyhteki görüşler ilmi bir yaklaşımla verilmiştir. Kitabın birbirini takip eden konuları tam bir bütünlük arz etmektedir.

İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin büyük imam lakabını neden hak ettiği söz konusu kitaptan daha iyi anlaşılacaktır. Günümüzde Ebu Hanife, sadece ameli konulardaki görüşleri ile ön plana çıkmış olmasına rağmen, kitap Kelami yönü üzerinde hassasiyetle durmaktadır.

Özellikle Vasıl b. Ata'ya yapılan yakıştırmaların, dinamik bir İslam toplumuna yapılacak büyük bir haksızlıktır. Vasıl b. Ata, İnsanın özgürlüğünü öne çıkarması ile her şeyi kadere yükleme alışkanlığından toplumu kurtarmak isteyip, statik bir toplum anlayışından dinamik bir topluma götürmek istemektedir. Vasıl b. Ata'nın kendi zamanında ve günümüzde aykırı görüş beyan eden biri

gibi gösterilmesi ona yapılan bir haksızlıktır. Tevhid mücadelesini en güzel şekilde sürdürmüş, insana hür irade sahibi olarak bakmış, robot olma anlayışından kurtararak insana büyük değer vermiştir. Ama ne yazık ki, bir takım çevrelerce acımasızca eleştirilmiştir. Bugün İslam aleminin içinde bulunduğu kısır çekişmelerin önemli sebeplerinden biri de kısır döngüler çerçevesinde, fikirlerin tekrar edilmesidir. Oysa Vasıl b. Ata, kişileri bu kısır döngüden kurtarmak istemiş ve onun düşünce alemini hür bir irade ile zenginleştirmek istemiştir.

Ayrıca yazarın kullandığı sade dil, anlaşılır cümleler ve kitabı teknik terimler ile boğmaması üzerinde durulması gereken bir husustur. Konuları her yönü ile irdelemesi, zaman zaman kendi fikirlerini, tesbitlerini belirtmesi okuyucuyu ikilemde bırakmamaktadır. Alanında yapılan çok önemli bir çalışmadır. Dayanılan kaynakların zenginliği kitaba ayrı bir değer katmaktadır.